

Тіл және жазу

Жаратушы Құдірет жан-жануарлар мен аң-құстардан бастап, бақа-шаян, құрт-құмырсқаға дейінгі барлық қыбырлаған жан иелеріне күнін көріп, тіршілік етулеріне сай әрқайсысына лайықтап қарым-қабілет, ақыл-ес берген. Бұлардың ішінде тек жалғыз адамды ғана ерекшелеп, оларға осылардың сыртында бір-бірімен пікір алысып, өзара сөйлесуге және сол арқылы өзгелер істей алмайтын ғажайыптарды жасауына мүмкіндік туғызатын Тіл берген. Тіл – адамзат баласына ғана тән, жаратылысымен бірге берілген қасиет. Ал осы туа бітті қасиетті белгілі бір заңдылық аясында дамыта жетілдіріп, түрлі топтарға бөліп, түрлендіруші адамдардың өзі, олардың ақыл-ойы. Ф. Энгельстің пайымдауына жүгінсек: «Сначала труд, а затем и вместе с ним членораздельная речь явились двумя самыми главными стимулами развития мышления» (*Энгельс Ф. Диалектика природы. – М., 1952. – Стр. 135*).

Қалай болғанда да, тілдің адам баласымен бірге жасасып, бірге жетіліп, дамып келе жатқаны шындық. Тіл – адамзат тарихының басты куәгері, жанды айғақшысы. Біздің «тіл тарихы – халық тарихы» дейтініміз де содан. Өйткені әр сөз белгілі бір ұғымды иеленіп, адамдардың, халықтардың өзара қарым-қатынастағы, іс-әрекеттегі өмірге ендірген жаңалығының мән-мағынасын айқындай алады.

Шартты түрде тілді «ауызша тіл» немесе «дыбыстық тіл» және «жазбаша тіл» немесе «жазба тіл» деп екіге бөледі. Бұлардың пайда болу мерзімі жайында сөз болғанда біріншілік «ауызша тілдің» еншісіне тиеді. Адамзат баласымен бірге жасасып, бірге дамып келе жатқаны да осы ауызша тіл. Уақыт озған сайын адамзат қоғамының ілгерлеп алға дамуына қарай адамдардың өзара қарым-қатынастағы күрделі қажеттілігін өтеуге ауызша тілдің мүмкіндігінің шектеулілігі кейін жазбаша тілді тудырған. Өйткені ауызша тіл, яғни дыбыстық тіл алысқа жетпейді. Сондай-ақ «айтылған сөз – атылған оқ» қайтып оралмайды, өзгеге берілмейді.

Ауызша тілдің осындай кемістігінің орынын толтыру үшін адамдар кеңістік кедергісін кесіп өтіп, төрт құбылаға түгел тарауға, уақыт тосқауылына тосылмай, өткендегіні бүгінге, бүгінгіні ертеңге жеткізуге мүмкіндігі бар жазба тілді, яғни жазуды ойлап тапқан. Жаратылыстың сыйы тілден жазудың (*жазбаша тілдің*) айырмашылығы да осында, оны адамдардың өздерінің ойлап табуында. Жазу табылғаннан бері де сан мыңдаған жылдар өткен. Осы уақыттар ішінде алғашқы жазудың өзі жетіліп, қалыптасу барысында сан түрлі өзгерістерге ұшыраған. Соған орай жазу тарихын зерттеуші ғалымдар осы өзгерістерді салыстыра зерттеу нәтижесінде бүкіл жазу жүйесін үш түрге бөледі. Оларды ғылым тілінде: «пиктографиялық», «идеографиялық (*басқаша айтқанда: иероглифтік*) және «фонетикалық» жазулар деп атайды.

Осының пиктографиялық жазуы көне замандардан бүгінге жеткен жазулардың ішіндегі ең ескі түрі, жазу атаулының бастауы деп есептелінеді. Мысал ретінде амарикалық үндістердің суретті жазуы алға тартылады. Бұл термин: латынша «суретті» және грекше «жазу» дегенді білдіретін екі сөздің

бірігуі арқылы жасалған. Мағынасы «сурет арқылы жазылған жазу», «суретті жазу» дегенге саяды.

«Идеографиялық» атауы – латынның «идея» және гректің «жазу» дегенді білдіретін сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Мағынасы – «түсінікті, ойды білдіретін жазу» (*«письмо понятий»*). Бұл жазу пиктографиялық жазудың заңды жалғасы, соның жетілген түрі деп есептелінеді. Бұған көне қытай, көне шумер жазуларын жатқызады.

Үшінші түрі – фонетикалық жазу. Мұны кейде «буындық жазу» және «әріптік-дыбыстық жазу» деп екіге бөледі. Мұның соңғысын көбіне «алфавиттік жазу» деп те атайды. Біздің бүгінгі қолданып жүрген жазуымыз да жазудың осы түріне жатады.

Арасына белгілі бір уақыттар салып барып, бірінен кейін бірі пайда болған жазудың осы дәстүрлі үш түрінен тарап, тармақтала жетіліп, бұл күнде сан алуан халықтардың атымен аталып кеткен түрлі жазулар баршылық. Осы жазулар арқылы сонау есте жоқ ескі замандардан бастап бүгінге дейінгі жер бетінде өмір сүрген халықтар тарихын оқып, білуге мүмкіндік туды. Жалпы жазулар арқылы жеткен деректерді ғылымда «жазба дерек» деп атайды. Бүгінгі біздің тарихи санамызды қалыптастырған ресми тарихтар осы жазба деректер негізінде жазылған. Өйткені ғылымда ауызша дерекке қарағанда жазба дерекке ерекше мән беріледі. Бұрын да солай болған, қазір де солай.

Мұнда ауызша деректің белгілі бір дәрежеде азды-көпті ауыс-түйіс жаңсақтығы болатынын ескерудің сыртында санада қалыптасқан жазуды кие тұтқан ежелгі түсініктің ықпалы да аз емес. Өйткені ежелгі заман адамдары жазуға тәңірілік сипат беріп, оны «құдайдың ісі» деп ерекше қасиет тұтқан. Мысалы, ежелгі египеттіктер өздерінің жазуын *mdw-nir* – «құдайдың тілі» деп атап, жазуды ойлап табушыны мәдениет атаулының бәрін өмірге келтіруші құдай – Тоту деп білген. Ал вавилондықтар болса, өз жазуларының авторын адам тағдырының құдайы – Мардук баласы Набу деп түсінген. Сол секілді ежелгі еврейлер жазуды жарық дүниеге әкелген Мойсей десе, грек мифі бұл игі істі Гермес құдайға телиді. Ежелгі қытайлықтар мен үнділерде де және басқа халықтарда да осындай түсінік болған. Қалай болғанда да, осындай таным-түсініктен бастау алып, кейін болмыстың шындығымен нақтыланып, қалыптасқан таным бойынша жазудың (*жазба тілдің*) тарихтан белгілі болған халықтардың қай-қайсысы үшін де мәдениеттің, ғылымның және білімнің бастаушысы болғаны талас тудырмайды. Өркениет бар жерде – жазу мен оқу бар. Бұл да шындыққа айналған ақиқат.

Осындай баршаға аян ақиқатты мойындай отырып, адамзат баласымен бірге жасасып келе жатқан ауызша тілдің, соның негізінде өмірге келген әр халықтың өзінің ауызша тарихының дерегі де маңызды екенін естен шығармаған жөн. Бұл, әсіресе, өздерінің байырғы ататілін ардақтап сақтай білген, айтылғанды жадында тұтып, естігенін ұрпағына қаймағын бұзбай, бар мән-мазмұнымен дәл жеткізуді дәстүрге айналдырған, жазу-сызуы кеш дамыған немесе болмаған (*болса да кейін түрлі тарихи-әлеуметтік жағдайларға байланысты ұмыт болған, жоғалған*) халықтар тарихын танып-білу үшін ерекше мәнге ие.

Бірақ, өкінішке қарай, қазіргі ресми тарих ғылымы бұл маңыздылықты «көшкінші» деп танылған халықтардың тарихын тануда әлі күнге мансұқ етіп келеді. Бұған дүниежүзі халықтарының ортақ тарихының тек еуропалық таным- түсінікте ғана жазылуы, осы таным-түсінік негізінде бір тектен жаратылған адамзат баласын әуелі «тарихи және тарихи емес халықтар» деп, содан кейін бұл терминдерді өзгертіп, оларға «отырықшы және көшкінші халықтар» деген ат беріп, айдар тағу арқылы екіге бөліп тастап, бірін мәдениетті, өркениетті, ал екіншісін жабайы, тағы халықтар санатында көрсетулері де себепші болғаны анық. Кезінде ғылымға еркін араласқан еуропалық менмендіктің жаратылысы бір адамзат баласы туралы осындай көзқарасты қалыптастыруы салдарынан ежелгі заманда өмір сүрген халықтардың нақты кімдер екенін, олардың қай тілде сөйлегенін танып-білуге мүмкіндік болмай қалды, ізденіс сабақтастығының жолы кесілді. Сол себепті тарихқа дейінгі ежелгі өркениет ошағына от жаққан халықтардың төл тарихы егжей-тегжейлі зерттеліп, басы ашылмады. Ең өкініштісі – тануға талпыныста жасалынбады. Өркениеттік өркөкіректік зерттеушілерді еуропалық таным-түсінік шеңбері аясынан шығармай, ескі замандардан жеткен жазба деректерді, егер ол өздері айтатын «үндіеуропа» болмаса «семит» тілдерінде тануға келмесе болды, «белгісіз халықтікі» деген «үкіммен» біржола жауып тастап, назардан мүлде тыс қалдырды. Соның салдарынан ол халықтардың шыққан тегі, сөйлеген тілі әлі күнге белгісіз күйінде қалып келеді. Бүгінгі ғылымның жетілген, техниканың мейлінше дамыған заманында да оны зерттеп білсек, шындықты анықтасақ, бір кезде кеткен кемшіліктің орнын толтырсақ деп ізденіп жатқан жан тағы жоқ. Қалыптасқан таным- түсінік бойынша: бәрі анықталған, одан әрі бірдеме білу мүмкін емес секілді. Алайда жетілген ғылым жетістіктері басқа жайды аңғартады.

Ең алдымен, ресми тарихтың ұсынған тұжырымдары бойынша «ежелгі өркениеттің ошағы» деп танылған Оңтүстік Еуропа, Таяу Шығыс және Африка жерлеріндегі әлгі көне өркениетті тудырған, жазу- сызуды өздері ойлап тапқаны үшін жазу түрін әрқайсысына еншілеген (*мысалы, «шумер жазуы» деген сияқты*) ежелгі халықтардың бәрінің бірдей бұл өңірлерге сырттан келгенін және олардың бірде-біреуінің бастау тарихының жоқтығын, сол тәрізді қайдан келіп, қай тілде сөйлегенінің белгісіздігін аңғаруға болады.

Қойшығара Салғараұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор